

Menningarminjar í Kleifahreppi

Svæðisskráning

Hákon Jensson og Andrea S. Harðardóttir

Fornleifastofnun Íslands

Reykjavík
FS342-06141
2006

© *Fornleifastofnun Íslands*
Bárugötu 3
101 Reykjavík

Sími: 551 1033

Fax: 551 1047

Efnisyfirlit

1. Inngangur	4
1.1. Um fornleifaskráningu	5
1.2 Um svæðisskráningu	8
2. Fornleifarannsóknir á svæðinu	11
3. Helstu tegundir menningarminja og ástand þeirra	14
Bæjarhólar og bæjarstæði	16
Útihús	17
Tún, garðar og akrar	17
Kvíar og stekkir	18
Beitarhús og sel	19
Engjar og áveitur	19
Minjar um samkomur og þinghald	20
Kuml og kirkjugarðar	20
Samgönguminjar	20
4. Verndun og kynning minja á skráningarsvæðinu	21

1. Inngangur

Í árslok 2005 veitti Impra Fornleifastofnun Íslands ses, styrk til verkefnisins "Þjóðmenning í þágu atvinnusköpunar" fyrir árið 2006. Verkefnið er liður í *Átaki til atvinnusköpunar* sem Impra, nýsköpunarmiðstöð Iðntæknistofnunar stendur fyrir, og er það fólgið í grunnskráningu fornleifa í fámennum og févana sveitarfélögum. Árið 1989 var fornleifaskráning gerð að lögbundinni forsendu skipulagsvinnu. Síðan þá hefur mikið skráningarstarf verið unnið víða um land. Á skrá sjálfseignarstofnunarinnar Fornleifastofnun Íslands ses eru nú rúmlega 80.000 fornleifar, sem er líklega um 50% allra minjastaða á landinu.

Fornleifaskráningu hefur miðað ágætlega síðustu ár. Sveitarfélög hafa að mestu borið kostnað af skráningunni, og sjá m.a. kosti þess að hafa nákvæmar upplýsingar um legu fornleifa áður en til skipulagsvinnu eða framkvæmda kemur, enda gæti orðið kostnaðarsamt að ráðast í björgunaruppgröft ef tilteknum skikum hefur verið ráðstafað þar sem löghelgar minjar reynast vera. Fornleifaskráningu er víða lokið í þéttbýli, t.a.m. flestum stóru kaupstöðunum og öflugum sveitarfélögum á borð við Eyjafjarðarsveit og sveitarfélög sunnan Skarðsheiðar. Á hinn bóginn hefur fornleifaskráningu lítið miðað í þeim sveitarfélögum sem eru fámenn en landmikil og langtum strjálbýlli nú en var til forna. Þar eru margar minjar og eyðibýggðir, og þar bíður mikil skráningarvinna, en kostnaður pr. íbúa er langtum hærri en í þéttbýlli sveitum. Var því leitað á náðir Impru og óskað eftir stuðningi við skráningarstarfið.

Árið 2004 opnaði Fornleifastofnun Íslands ses starfsstöðvar sínar á Vestfjörðum og Norðurlandi, var verið einkum unnið á Ísafirði og Akureyri. Við skráninguna unnu Andrea Harðardóttir, Hákon Jensson, Sigrún Inga Garðarsdóttir og Sædís Gunnarsdóttir. Árangurinn af skráningunni varð heldur meiri en áætlanir gerðu ráð fyrir. Skráning var gerð í fjórum hreppum, þ.e. Svalbarðshreppi, Mjóafirði, gamla Kleifahreppi (nú í Skaftárhrr.) og Saurbæjarhreppi. Alls voru skráðar á þriðja þúsund fornleifar. Er fyrsta áfanga skráningarinnar lokið. Í næsta áfanga verkefnisins "Þjóðmenning í þágu atvinnusköpunar" er fyrirhugað að skrá fornleifar í Broddaneshreppi, Bæjarhreppi, Dalabyggð, Gaulverjahreppi og Akrahreppi.

Hér á eftir gefur að líta svæðisskráningu í hins gamla Kleifahrepps í Vestur-Skaftafellssýslu, er síðar skiptist í Hörglandshrepp og Kirkjubæjarhrepp en er núna hluti Skaftárhreppi. Alls voru skráðar upplýsingar um 1177 fornleifar.

Yfirliti yfir sögu hreppsins er sleppt að þessu sinni. Skráninguna annaðist Hákon Jensson en Andrea S. Harðardóttir sá um öflun ítarefnis og frágang skýrslu.

1.1. Um fornleifaskráningu

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á Íslandi. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenska fornleifafélags, einkum og sér í lagi staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin 1900 dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdagslegar fyrir hundrað árum síðan eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegra upplýsinga um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugunum og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning. Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmiskonar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbendingar um hlutverk mannvirkjaleifanna. Slík heimildakönnun er nauðsynlegur undirbúningur undir vettvangsathugun, en hún getur líka skilað sjálfstæðum niðurstöðum. Nægilegar heimildir eru til, til að gefa grófa mynd af fjölda, eðli og ástandi minja á ákveðnum svæðum og skipuleg heimildaúttekt í því skyni getur komið að gagni við skipulagsgerð jafnt sem minjavernd og rannsóknir. Af þessum ástæðum hefur Fornleifastofnun Íslands á undanförunum árum unnið að þróun aðferða við fornleifaskráningu sem fela í sér að skráningunni er skipt þrjú afmörkuð stig og eru þar höfð til viðmiðunar hin þrjú stig skipulagsvinnu; *svæðisskráning* er gerð fyrir svæðisskipulagsgerð, *aðalskráning* fyrir aðalskipulagsgerð og *deiliskráning* fyrir deiliskipulagsgerð. Svæðisskráning felst í öflun heimilda um fornleifar á viðkomandi skipulagssvæði og söfnun gagna sem gefa margvíslegar vísbendingar um menningarminjar. Markmið svæðisskráningar

er að gefa heildaryfirlit um ástand og eðli menningarminja á skipulagssvæðinu, finna og skilgreina svæði og staði sem eru sérstaklega athyglisverðir eða í sérstakri hættu, og að vera undirbúningur undir aðalskráningu fornleifa. Aðalskráning felur í sér vettvangsvinnu og miðar að því að staðsetja og kortleggja einstaka minjastaði og lýsa þeim á skipulagðan hátt. Deiliskráning er síðan nákvæmari úttekt á litlu svæði og er unnin samhliða áætlanagerð um endanlega ráðstöfun jarðnæðis.

Að auki má minna á að mat á því hvað teljast markverðar fornleifar hefur lengst af tekið mið af sögu lands og þjóðar í heild. Minni gaumur hefur verið gefinn að sérkennum ákveðinna svæða og fornleifum sem eru markverðar í samhengi héraðssögu. Af þessum ástæðum er eðlilegt að fornleifaskráning sé unnin í nánú samstarfi við sveitarstjórnir og stofnanir þeirra, með hliðsjón af þörfum þeirra.

Hér á eftir verður gerð grein fyrir þeirri aðferðafræði sem liggur að baki svæðisskráningu fornleifa. Hér er þó fyrst greint stuttlega frá þeim skilgreiningum sem lagðar eru til grundvallar við fornleifaskráningu. Í 9. grein þjóðminjalaga er þessi skilgreining:

Til fornleifa teljast hvers kyns leifar fornra mannvirkja og annarra staðbundinna minja sem menn hafa gert eða mannaverk eru á, svo sem:

- a. búsetulandslag, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi mannvirkjum og öskuhaugum, húsaleifar hvers kyns, svo sem kirkna, bænahúsa, klaustra og búða, leifar af verbúðum, naustum, verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum;
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri;
- c. gömul tún- og akurgerði, áveitumannvirki og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita;
- d. gamlir vegir, stíflur, brýr, vatnsvöð, varir, hafnir og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og vitar og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra;
- e. virki og skansar og önnur varnarmannvirki;
- f. gamlir þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð;
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum;
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið;
- i. skipsflök eða hlutar úr þeim.

Minjar 100 ára og eldri teljast til fornleifa, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar,

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum,

hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari víðu skilgreiningu hefur verið fylgt við gerð fornleifaskrárinnar og í anda hennar eru einnig skráðir staðir eins og orrustustaðir, skilgreinanlegir staðir þar sem atburðir, sem tengjast sögu og bókmenntum Íslands, hafa átt sér stað og staðir þar sem draugar eiga að hafa búið. Dæmi um staði sem eru ekki skráðir eru eyktamörk sem eru ekki manngerð og drangar sem kallaðir eru nátttröll, en það heiti virðist oftast vera tegundargreining á náttúrumyndunum frekar en að sagnir séu um að tröll hafi dagað uppi. Þar sem slíkar sagnir eru, eru þær auðvitað skráðar. Á hinn bóginn eru öll grettistök skráð og er þetta vitanlega umdeilanlegt og byggir fyrst og fremst á því að fyrirsjáanlegt sé að gagn megi hafa af upplýsingunum. Annarskonar upplýsingar sem átt gætu heima í menningarsögulegum gagnagrunni eru t.d. um staðsetningu engja og bithaga, nytjaskóga og veiðistaða. Söfnun slíkra upplýsinga krefst hinsvegar annarskonar gagna og öðruvísi aðferðafræði en skráning eiginlegra fornleifa og er mun viðráðanlegri á stigi aðalskráningar. Þar sem til eru upplýsingar um gróðurfar og búskaparskilyrði fyrir einstakar jarðir (t.d. í sóknarlýsingum og héraðssöguriturum) er slíkum upplýsingum safnað á stigi svæðisskráningar.

Samkvæmt lögunum eru öll mannvirki eldri en 100 ára skilgreind sem fornleifar en við skráninguna er notuð aðeins víðari skilgreining. Allar byggingar úr torfi og grjóti eru skráðar sem og önnur mannvirki sem eru til vitnis um horfið verklag eða tækni. Þar með geta talist elstu steypubyggingar, byggingar úr blönduðu efni (torf, grjót, timbur, steypa, bárujárn) og mannvirki eins og heimarafstöðvar, sundlaugar, upphlaðnir vegir frá því fyrir jarðýtuöld, fiskplön, áveituskurðir og hverskyns minjar aðrar sem tengjast umbreytingum í atvinnuvegum og lífsafkomu á fyrri hluta 20. aldar. Minjar sem tengjast seinni heimstyrjöldinni, veru setuliðsins og framkvæmdum á vegum þess (vegir, flugvællir, braggahverfi, skotgrafir o.s.fr.v) eru einnig skráðar. Þær heimildir sem stuðst er við í svæðisskráningu geyma yfirleitt mjög lítið af upplýsingum um nútímaminjar og er því ekki að vænta heildstæðs yfirlit um þær fyrr en á stigi aðalskráningar. Helst er að upplýsingar um gamlar sundlaugar komi fram við svæðisskráningu.

1.2 Um svæðisskráningu

Við hefðbundna fornleifaskráningu hefur fyrst og fremst verið leitast við að finna og staðsetja einstakar rústir sem sýnilegar eru á yfirborðinu. Ekki var reynt að grennslast fyrir um hvar fornleifar gætu leynst þó þær séu ekki sýnilegar á yfirborði, en ætla má að meginþorri minja á Íslandi sé hulinn sjónum. Til að ráða bót á þessu hefur Fornleifastofnun Íslands þróað aðferðir síðustu ár til að áætla staðsetningu menningarminja en það er mikilvægt bæði frá vísindalegu sjónarmiði og nauðsynlegt ef forðast á röskun minja við framkvæmdir. Annarsvegar er um að ræða leit að vísbendingum um staðsetningu einstakra menningarminja, einkum með stuðningi gamalla túnakorta og örnefnaskráa. Hinsvegar eru óbeinar vísbendingar, svo sem örnefni, heimildir um byggð og búsetu en með því að fá yfirlit um hvar byggð hefur verið má gera sér allgóða hugmynd um umfang og eðli menningarminja sem þeirri byggð hafa fylgt jafnvel þótt þeirra sjái ekki stað lengur. Við upphaf svæðisskráningar fornleifa er gert yfirlit um sögu byggðar, skilgreindar jarðir og takmörk þeirra og gert yfirlitskort um staði sem vitað er að búið var á. Helstu heimildir eru jarðabækur frá ýmsum tímum, sölubréf og landamerkjalyásingar. Þá er farið skipulega yfir vísbendingar um menningarminjar á hverjum stað, þ.e. túnakort og örnefnaskrár. Að því loknu er leitað í beinum heimildum um fornleifar þ.e. eiginlegum fornleifaskýrslum.

Notagildi svæðisskráningar eru ákveðin takmörk sett og hún getur aldrei komið í staðin fyrir vettvangskonun (aðalskráningu). Í fyrsta lagi takmarkast svæðisskráning við þá flokka heimilda sem eru aðgengilegastir og gefa heildstæðasta mynd af menningarminjum á viðkomandi svæði. Er þar um að ræða jarðabækur, fornleifaskýrslur, örnefnaskrár og túnakort. Aðrar heimildir eins og t.d. ævisögur eða ferðasögur, sem oft geyma nákvæmar upplýsingar um húsaskipan og staðsetningu mannvirkja á 19. öld, eru ekki rannsakaðar skipulega á stigi svæðisskráningar þar sem nákvæmni og fjöldi slíkra upplýsinga er tilviljanakenndur og erfitt að hafa upp á þeim þegar stór svæði eru könnuð. Heimildir af þessu tagi eru hinsvegar kannaðar á stigi aðalskráningar. Í öðru lagi getur svæðisskráning ekki gefið nákvæmar upplýsingar um staðsetningu allra minjastaða og í þriðja lagi er ekki hægt að segja til um ástand eða afdrif allra minjastaða á grunni svæðisskráningar. Nákvæmra upplýsinga um þessi atriði er

ekki hægt að afla nema með vettvangsathugun, en á grunni svæðisskráningar má hinsvegar gefa grófa mynd af dreifingu og ástandi fornleifa á skráningarsvæðinu.

Jarðabækur. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* er helsta og ítarlegasta verk sinnar tegundar og grundvallarheimildarrit um sögu byggðar á Íslandi. Hluti Jarðarbókarinnar yfir Skaftafellssýslur eyðilagðist í brunanum í Kaupmannahafn 1728 og því glataðar upplýsingar um jarðir í Kleifahreppi. Hins vegar hafa varðveist í handriti *AM 463 fol.*, lýsingar á jörðum í eigum Kirkjubæjarklausturs frá árinu 1702. En þær er stuttar, tilgreina einungis landskuldina og ástand túnanna.¹

Hér er stuðst við *Jarðatal Johnsens* frá 1847 og *Skaftafellssýslu. Sýslu og sóknarlýsingar*. Í þessum ritum má oft má finna ýtarlegar upplýsingar um búsetu á viðkomandi jörðum. Saman gefa þessi rit allgóða mynd af dreifingu byggðar á skráningarsvæðinu. Með því að bera jarðabækurnar saman við jarða- og landamerkjaskjöl fæst einnig gróf mynd af þróun byggðar, skiptingu jarða og breytingum á eignarhaldsfyrirkomulagi. Þessar heimildir geta að jafnaði ekki um einstaka minjastaði, aðra en bæjarstaði og stöku sinnum selstöður, en heildstæðar upplýsingar um dreifingu byggðar eru grundvöllur fyrir túlkun flestra annarra minja, þ.e. þeirra sem orðið hafa til í sambandi við landbúnað, en það er þorri allra fornleifa.

Túnakort. Um 1920 voru gerðir uppdrættir í mælikvarðanum 1:2000 af tünnum svo til allra jarða á Íslandi. Kortin eru allmisjöfn að gerð enda eftir mismunandi mælingamenn. Öll sýna þau þó mörk túnanna og langoftast er staðsetning bæjarhúsa og útihúsa innan þeirra sýnd, en yfirleitt engin hús utan túns. Einnig er ritað á kortin hversu stór túnin voru í fermetrum og/eða dagsláttum, hversu stór hluti þeirra var þýfður þegar mælt var og hversu stórir matjurtagarðar voru. Túnakort *Kirkubæjarhrepps* og *Hörglandshrepps* ná ekki yfir alla bæi, í einstaka tilfelli voru fleiri en einn bær merktur inn á sama túnakortið.

Örnefnaskrár. Söfnun og skráning örnefna hófst á seinni hluta 19. aldar og þá fyrst og fremst í samhengi við skýringar fornrita. Það var hinsvegar ekki fyrr en eftir 1920 að skipuleg skráning allra örnefna á einstökum jörðum hófst að marki. Örnefnaskráning varð síðan eitt af aðalverkefnum Þjóðminjasafnsins en

¹ Árni Magnússon og Páll Vídalín. *Fylgiskjöl*. Bls. 443-446.

örnefnasafnið er nú í umsjá Örnefnastofnunar Íslands. Ekki eru til sérstakar örnefnaskrár yfir allar þær jarðir sem nefndar eru í jarðatalinu, örnefni og skrár yfir einstaka jörð eru í nokkrum tilfellum hluti af örnefnaskrá annarra jarða. Misjafnt er hversu nákvæmlega er getið um rústir í örnefnaskrá en sjaldgæft er að höfundar skrána láti alveg hjá líða að minnast á mannvirkjaleifar. Þar kemur auðvitað aðallega til að margar rústir bera nöfn og eru auk þess fastir punktar í landslaginu sem hægt er að miða við í lýsingum á landinu. Örnefnaskrár eru stærsta og heildstæðasta safn upplýsinga um fornminjar sem völ er á, en helstu gallar þeirra eru, að ekki er hægt að treysta því að fullt samræmi sé á milli skráa, þar sem þær eru samdar af ólíku fólki á ólíkum tímum og höfundar þeirra eru oft of staðkunnugir þannig að lýsingar á landslagi geta verið illskiljanlegar þeim sem ekki þekkja til. Sjaldgæft er að fornleifum sé lýst að marki í örnefnaskrá, heldur er langoftast aðeins getið um þær í framhjáhlaupi eða til skýringar. Í nokkrum tilfellum náðu örnefnaskrár yfir fleiri en eitt bæjarstæði, sbr. var fjallað um Uppsalar í örnefnaskrá Fagurhlíðar, og Kárstaðir og Refstaðir eru í skrá Ásgarðs.

Fornleifaskýrslur. Í lok 19. aldar var gert mikið átak á vegum Hins íslenska fornleifafélags í að kanna íslenska fornleifastaði, og voru það einkum staðir sem tengdust frásögnum fornrita sem þóttu athyglisverðir. Nokkrar slíkar voru gerðar undir lok 19. aldar og á fyrri hluta þeirra 20. Það má því segja að jarðabækur og skyldar heimildir gefi rammann utan um skráningu menningarminja, en þorri upplýsinga um einstaka staði kemur úr örnefnaskrá og af túnakortum. Á svæðum þar sem aðalskráning (vettvangsathugun) hefur ekki farið fram eru fornleifaskýrslur aðeins til um örfáa staði, og yfirleitt um staði sem á einhvern hátt hafa þótt sérstakir. Mjög sjaldgæft er að til séu nákvæmar lýsingar á minjum um landbúnaðarstörf og daglegt líf seinni alda.

2. Fornleifarannsóknir á svæðinu

Vestur-Skaftafellssýsla er ein af sögusvæðum Njálu. Þar fór Brennu-Flosi um frá Svínafelli að Bergþórshvoli. Sturlunga saga greinir einnig frá atburðum sem áttu sér stað í Fljótshverfi og Landbroti, enda áhrifasvæði Svínfellinga, bandamanna Haukdæla og Ásbirninga. Tilvist klaustursins á Kirkjubæ setti einnig mark sitt á héraðið. Töluvert hefur varðveist af heimildum í Fornbréfasafni um bæi héraðsins og þá sérstaklega Kálfafelli, Kirkjubæjarklaustri.

Sr. Jón Jónsson, prestur á Kálfafelli í Meðallandsþingum gerði fornleifaskýrslu árið 1817 yfir minjar í sinni sókn. Nefndi hann þar hauginn að Núpi, eignaður Barða Heyangurssyni úr Bárðarsögu Snæfellsáss. Einnig Hervararhaug í nágrenni við þann fyrrnefnda. Grettistak í nágrenni við Kálfafellskot, legsteina við kirkjuna að Núpi, sem hann telur frá 15. öld, stein í kirkjugarðinum með máðu rúnalettri, stein með þremur rúnatáknum auk fleiri gamalla kirkjugripa.²

Bergur Jónsson, prestur á Prestsbakka skráði einnig fornleifaskýrslu árið 1817 um merkar fornminjar á Kirkjubæ. Í skýrslunni gerir hann grein fyrir Hildishaugi, blásnum og ávölum sandhóli. Segir hann að tilraunir hafi verið gerðar til að grafa í hauginn en þá hafi bærinn á Kirkjubæ sýnst loga og eld leggja upp af verkfærum þeirra sem reyndu að grafa. Haug Hróars Tunguodda telur hann vera í svokallaðri Hróarstungu á milli Foss og Hörglands og spölkorn frá bænum heiði, upp á Bessaborg, liggi steinn, sem talinn er vera Grettistak. Kantaður Drangsteinn fannst við greftrun á Kirkjubæ og á hann hafði verið rist með rúnasteinum. Einnig nefnir hann kirkjugólfið, sem hann taldi vera grunn eða gólf einhverrar byggingar.³

Árið 1894 fór Brynjólfur Jónsson um Skaftafellssýslur og kannaði m.a. Hildishaug við Kirkjubæjarklaustur. Vitnar hann í Sigurð Vigfússon í skrifum sínum sem taldi sem og hafa fundið leifar fornmanna í Hildishaugi, árið 1882.⁴ Brynjólfur leit á Kirkjugólfið, þar sem sagt var að klausturkirkjan hafi staðið til forna. Lét hann grafa í steinklöppin og varð niðurstaðan sú að um jarðfast berg væri að ræða.⁵

Í rannsókn í Vestur-Skaftafellssýslu sumarið 1909, skoðaði Brynjólfur Jónsson m.a. minjar í Kleifahreppi, þ.á.m. bæinn Seglbúðir, sem einnig hefur gengið undir nafninu Selbúðir og Siglubúðir. Kannaði hann rústir gamla bæjarins, fornar

² Jón Jónsson: „Kálfafell”. Bls. 91-94.

³ Bergur Jónsson: „Kirkjubæjarklaustur.” Bls. 95-96.

⁴ Brynjólfur Jónsson: „Rannsóknir í Skaftafellssýslu sumarið 1893.” Bls. 19.

⁵ Brynjólfur Jónsson: „Rannsóknir í Skaftafellssýslu sumarið 1893.” Bls. 19-20.

búðartóftir austan við Gilið og eina, hugsanlega tvær rústir vestan við hann.⁶ Í ferðinni kom Brynjólfur einnig að Lómagnúpi, eða Núpstað en gerði enga könnun á svæðinu.⁷ Í ferðinni leit hann á dys í Skaptárdal er kallaðist Tumaleiði. Engar fleiri upplýsingar var að fá um dysina.⁸ Lýsto Brynjólfur eyðibýlinu Leiðólfsfelli sem getið er í Landnámu, þar fann hann fornt garðlag og tóftarbrot sem hann mældi og lýsti. Fleiri tóftir fann hann á svæðinu sem mældar voru. Dró hann þá ályktun af rústunum að byggð hefði ekki lengi haldist á svæðinu.⁹

Eyðibýlisins Lundar er getið í *Árbók hins íslenska fornleifafélags* frá árinu 1910 en þar er greint frá því að bærinn hefi staðið norðaustavert í hólnum, þar sáist leifar af byggingargrjóti. Jafnframt sást lögn og bogadregin steinsröð suðaustanmegin við norðurendann á grastorfunni en það taldi Brynjólfur Jónsson vera kirkjugarðsundirstöðu. Fann hann þrjá smáhluti á staðnum, lítið tálguhnífsblað, hnit úr eir og óþekkta smáhlut, sem hann taldi vera bréfastemmu.¹⁰

Jón Þorkelsson fjallar um Glúmshaug, í *Ársriti hins íslenska fornleifafélags* árið 1911, en hann var talinn haugur Glúms Hildissonar, sem féll fyrir Kára Sólmundarsyni er hann hefndi fyrir Njálsbrennu. Er vígsins getið í Njálu.¹¹

Gísli Gestsson fjallar um gamla bænahúsið að Núpstað í *Árbók hins íslenska fornleifafélags* árið 1961. Þar hann rekur sögu bænhússins.¹² Nokkrum árum seinna, eða 1969 fjallar hann um sögu gömlu húsanna á Núpstað í sama riti.¹³ Elín Ósk Hreiðarsdóttir og Birna Lárusdóttir framkvæmdu

Nokkuð er um friðlýstar minjar á svæðinu. Fornar búðatóftir, og sáðgarðar, auk bæjarrústa þar sem gamli bærinn mun hafa staðið á Seglbúðum voru friðlýstar árið 1931. Sama ár voru rústir fornþýlisins Leiðólfsfells í landi Skaptárdals, rústaleifar eyðibýlisins Lundar og gamla bænhús á Núpstað friðlýst.¹⁴ Í Ytri-Dalbæ, voru allar minjar um byggingar, þar sem Dalbær stóð áður en Eldhraunið rann yfir þær árið 1783, friðlýstar árið 1966.¹⁵

Á síðari árum hefur athyglin að mestu beinst að minjum klaustursins á Kirkjubæ.

⁶ Brynjólfur Jónsson: „Rannsókn í Vestur-Skaftafellssýslu sumarið 1909.” Bls. 3-8.

⁷ Brynjólfur Jónsson: „Rannsókn í Vestur-Skaftafellssýslu sumarið 1909.” Bls. 14.

⁹ Brynjólfur Jónsson: „Rannsókn í Vestur-Skaftafellssýslu sumarið 1909.” Bls. 13-14.

¹⁰ Brynjólfur Jónsson: „Ýmsar greinar.” Bls. 28-29.

¹¹ Jón Þorkelsson: „Glúmshaugur.” Bls. 60-62.

¹² Gísli Gestsson: „Gamla bænahúsið á Núpstað.” Bls. 61-84.

¹³ Gísli Gestsson: „Gömul hús á Núpstað.” Bls. 15-44.

¹⁴ **Fornleifaskrá:** Fornleifaskrá. Skrá um friðlýstar fornleifar.

¹⁵ **Fornleifaskrá:** Fornleifaskrá. Skrá um friðlýstar fornleifar.

Bjarni Fr. Einarsson gerði prufuholugróft við gamla bæjar og klausturstæðið á Kirkjubæ, árið 2001.¹⁶ Árið 2002-2005 fóru fram rannsóknaruppgreftrir á rústum nunnuklaustursins að Kirkjubæ. Umsjónarmenn þeirra voru Kristján Mímisson og Bjarna Fr. Einarsson. Sandra Sif Einarsdóttir slóst í hópinn tvö síðari árin.¹⁷

¹⁶ Bjarni Fr. Einarsson: Kirkjubær; “klaustur og umhverfisaðstæður: prufuholugróftur við gamla bæjar- og klausturstæði Kirkjubæjar.”

¹⁷ Kristján Mímisson og Bjarni F. Einarsson: Rannsókn á rústum nunnuklaustursins á Kirkjubæ: skýrsla I-II; Kristján Mímisson, Bjarni F. Einarsson og Sandra Sif Einarsdóttir: Rannsókn á rústum nunnuklaustursins á Kirkjubæ: skýrsla III-IV.

3. Helstu tegundir menningarminja og ástand þeirra

Alls hafa verið skráðar 1177 fornleifar á 57 jörðum og 3 afréttum. Við skráningu minja er notast við tvenns konar flokkun. Í fyrsta lagi er flokkað eftir eðli fornleifanna, en með því er reynt að greina á milli hvort á staðnum sé mannvirki, hvort aðeins er vísbending um að mannvirki sé eða hafi verið þar, hvort um er að ræða stað sem tengist þjóðsögum eða markverðum atburðum eða náttúruminjar, sem hafa menningarsögulegt gildi. Innan hvers flokks er síðan reynt að greina frekar eftir gerð. Flokkun af þessu tagi kemur ekki nema að takmörkuðu gagni við svæðisskráningu, vegna þess að þær heimildir sem stuðst er við eru yfirleitt ekki svo nákvæmar að hægt sé að sjá hvort mannvirki er enn á þeim stað sem lýst er, eða hvort mannvirki hefur nokkurn tíma verið á minjastaðnum. Þessi flokkun kemur því fyrst verulega að gagni eftir að farið er á vettvang.

Tegundir fornleifa á skráningarsvæðinu eru skráðar hér að neðan.

álagablettir	7	huldufólksbústaður	3
bæjarhólar	59	hús	12
bæjarstæði	3	kuml	5
dys	1	lind	1
frásögn	15	örnefni	338
garðlag	4	þjóðsaga	5
gata	3	tóft	10
gerði	1	tóftir	4
gripir	4	3 tóftir + garðlag	1
heimild	684	óskilgreint	9
hellir	2		
hleðsla	4		

Víða var hægt að greina hlutverk þeirra staða sem skráðir voru og eru þau sýnd í eftirfarandi töflu.

Búsetuminjar		Aðrar minjar	
bústaðir	112	landamerki	26
býli	11	eyktarmark	2
		óskilgreint	66
Minjar um jarðrækt		Aðrar búsetuminjar	
kálgarður	60	brunnar	5
áveitur	29	vatnsból	1
akrar	5	þvottalaug	1
		þvottastaður	1
Búnaðaminjar innan túns		Samgönguminjar	
útihús (ótilgreind)	187	leiðir	104
fjárhús	75	traðir	2
lambhús	12	vöð	25
hesthús	11	samgöngubætur	29
fjós	5	sæluhús	11
hrútakofi	1	áfangastaðir	1
geitakofi	1	tjaldstæði	1
hænsnakofi	1	brú	10
túngarðar	14	náttstaður	2
hlaða	1	GANGNAMANNAKOFI	1
heygarður	1		
sniðja	6	Samkomuminjar	
mylla	4	þingstaðir	5
öskuhaugur	1	leikvellir	1
		aftökustaður	1
Búnaðarminjar utan túns		aflraun	2
stekkir	43	Þjóðsögustaðir	
sel	57	huldufólksbústaðir	3
býli/sel	2	draugar	1
mógrafir	2		
réttir	33		
kvíar	35		
beitarhús	11		
fjárskýli	38		
smalakofi	3		
vörslugarðar	1		
kolagrafir	4		
mógrafir	2		
mórista	1		
nátthagi	1		
		Annað	

BYRGI	1	
Kirkjur og legstaðir		
legstaðir	14	
kirkjur	12	
bænhús	3	

Bæjarhólar og bæjarstæði

Yfirleitt hafa bæir staðið á sama stað öldum saman, jafnvel allt frá landnámsöld til þessarar og hafa þá myndast bæjarhólar sem eru samsettir úr byggingaleifum og mannvistarlögum. Í bæjarhólum er mestra og fjölbreytilegastra fornminja að vænta. Í þeim er geymd saga daglegs lífs kynslóðar á kynslóð ofan og í þeim er flesta forngripi að finna. Bæjarhólar eru því langmikilvægasta tegund fornleifastaða og brýnt að koma í veg fyrir að þeir verði eyðileggingu að bráð. Vandinn við bæjarhóla er, að í meirihluta tilfella er enn búið á þeim og víða hafa steypuhús með djúpum kjöllum verið byggð á þeim og skemmt þá að meira eða minna leyti. Þar sem enn er búið á bæjarhólum er hæpið að réttlætanlegt sé eða raunhæft að friða þá fyrir frekara raski, en skemmdir bæjarhólar geta þó verið markverð rannsóknarefni og er mikilvægt að reynt verið að finna leiðir til að fylgjast með framkvæmdum á þeim, enda skýrt í lögum að ekki megi raska þeim. Mikilverðastir eru þó bæjarhólar, sem ekki hefur verið byggt á eða orðið fyrir raski. Sjaldnast er hægt að komast að því hvort bæjarhólar eru óskemmdir eður ei, nema við vettvangsathugun, en oftast er til upplýsingar um hvort bæjarhús hafi verið flutt og má ganga útfrá því, að þar sem hús hafa ekki verið flutt séu bæjarhólar minna eða meira raskaðir.

Fyrir utan bæjarhóla á býlum sem verið hafa í byggð fram á þessa öld eru nokkirir staðir þar sem byggð hefur annaðhvort varað í stuttan tíma eða þar sem hjáleigur eða afbýli hafa lagst í eyði. Frá sjónarmiði fornleifafræðinnar eru staðir af þessu tagi ekki síður mikilvægir en bæjarhólar á lögbýlum, því oft er meira eftir af byggingum í kringum bæjarhólinn, þ.e. útihúsum og görðum. Slíkir staðir hafa einnig meira kynningargildi því á þeim getur verið auðvelt að átta sig á legu og afstöðu bygginga en bæjarhólar eru oftast ekki annað en ólögulegir hólar, margir huldir sjónum af byggingum og uppfyllingum. Nokkrir slíkir staðir eru á

skráningarsvæðinu, mun þar vera eitthvað um fornleifa sem gætu nýst vel til kynningar á sögu svæðisins en það mun skýrast betur við aðalskráningu.

Útihús

Fyrir utan bæjarhúsin sjálf voru peningshús helstu byggingar á hverri jörð. Í hinum gamla Kleifahreppi eru skráð 187 óskilgreind útihús. Eins og víðast á Íslandi voru útihús dreifð um túnin. Flest slík hús voru fyrir sauðfé, en einnig hefur verið nokkuð af hesthúsum og fjósum en lítið af lambhúsum. Þar sem fjós eru almennt ekki skráð sem sérstakar byggingar hafa þau sennilega verið hluti af bæjarhúsunum. Skráð eru 5 á svæði Kleifahrepps og telst það vart mikið miðað við fjölda býla. Einnig eru víða smiðjur og skemmur taldar hluti af bæjarhúsum. Á skráningarsvæðinu skráðar 6 smiðjur en engin skemma.

Ef tekið er mið af heimildum um fjárhús, fjós, hesthús, lambhús, skemmur, hlöður, útihús og smiðjur og þeim deilt niður á jarðirnar kemur í ljós að meðaltali má ætla að ríflega 5 útihús hafi verið á hverri jörð. Til samanburðar má geta þess að það voru milli 4 og 5 útihús á hverri jörð í landbúnaðarhéruðunum Borgarfirði, Eyjafirði og Fnjóskadal.

Útihús virðast oftast hafa staðið á sömu stöðum um aldir og hafa á slíkum stöðum myndast litlir rústahólar. Fyrir einni öld síðan voru langflestar byggingar á Íslandi peningshús, en þeim hefur fækkað meira síðan en nokkurri annarri tegund mannvirkja. Ástæðan er fyrst og fremst túnrækt með stórvirkum vinnuvélum og einnig hafa yngri peningshús úr steypu víða verið byggð ofan á eldri útihúsarústum.

Hlöður urðu ekki algengar á Íslandi fyrr en undir lok 19. aldar eða í byrjun þeirrar 20. og munu hey víðast hafa verið geymd í stæðum eða gryfjum við útihús, þótt ekki séu glöggar heimildir um þetta. Í hreppnum eru einungis skrá ein hlaða og einn heygarður.

Tún, garðar og akrar

Á fyrri hluta 19. aldar voru tún almennt ekki girt á Íslandi og virðist svo hafa verið um allnokkrar aldir. Á 19. öld var rekinn áróður fyrir túngarðshleðslum. Í Kleifahreppi eru 14 túngarðar eru skráðir en einungis einn vörslugarður. Oft er ekki hægt að greina hvort garðar þessir eru fornir, en líklegast verður að telja að

flestir séu þeir frá 19. öld. Auk eiginlegra tún- og vörslugarða sem gerðir voru til að hlífa túnnum við ágangi kvikfjár voru sumstaðar byggðir sérstakir garðar, til að verja tún og hús fyrir skriðuföllum og flóðum. Engin vörslugarður er skráður á svæðinu.

Það vekur athygli í skránni að kálgarðar eru taldir 60. Út frá tölfræðinni má ætla að kálgarður hafi verið við hvern bæ í hreppnum um 1920.

Á undanförnum árum hafa orðið hraðar framfarir á sviði fornleifavísinda og hafa menn m.a. þróað aðferðir sem byggja á efnagreiningum á jarðvegi og geta með því móti sagt til um ræktun túna og áburðarnotkun til forna. Til þess að hægt sé að beita slíkum aðferðum verða túnin að vera óskemmd af vinnuvélum og helst má tilbúinn áburður ekki hafa verið borin á þau. Slík tún gætu leynst á einhverjum af eyðibýlunum í hreppnum. Einn akur er skráður en óvíst hvort nokkrar minjar eru eftir af honum.

Kvíar og stekkir

Á flestum stöðum landsins lögðust fráfærur af um og upp úr aldamótunum 1900. Skráðir stekkir á svæðinu eru 43. Stekkir virðast yfirleitt vera einfaldar girðingar eða tóftir með litlu hólfi (lambakró) á einni hlið eða við annan enda. Sumstaðar hafa myndast litlir túnblettir í kringum stekki, sem voru slegnir.

Kvíar voru yfirleitt mun nær bæ en stekkirnir og oft beinlínis í túnjaðri. Ekki hafa það alltaf verið hlaðnar kvíar, heldur aðeins ákveðinn staður þar sem ær voru mjaltaðar og sumstaðar voru færiskvíar notaðar, sérstaklega þegar komið var fram á 20. öld. 35 kvíar eru skráðar í Saurbæ, en ekki virðist sem kvíar hafi verið á hverjum bæ. Líklegasta ástæðan fyrir því að þeirra er ekki getið á öllum jörðum er sú að færiskvíar voru mikið algengari í seinni tíð og hafa sennilega ekki staðið á sama stað nema nokkur ár í einu. Örnefni hafa því ekki náð að festast við staðinn og því ekki nefnd í örnefnaskrá. Skráð eru 38 fjárskýli í hreppnum.

Aðrar minjar sem tengjast mjaltaám eru smalakofar. 3 smalakofar eru nefndir í Kleifahreppi en líklegt er að smalakofar og –skýli hafi verið á fleiri stöðum og jafnvel nokkrir á jörð því algengt hefur verið að nýir smalar byggðu sinn eigin kofa frá grunni. Smalakofar eru undantekningarlítið við staði sem hátt ber og víðsýnt er.

Beitarhús og sel

Beitarhús voru stundum reist á tóftum gamalla býla og selja svo segja má að hlutverk sumra tóftanna hafi verið margþætt í aldanna rás. Skráð beitarhús í Kleifahreppi eru 11 og sel 57, sem er þó nokkur fjöldi. Þess er sjaldnast getið hve lengi haft var í seli en seljabúskapur var víða að hverfa snemma á 19. öld. Seljarústir eru yfirleitt skráðar á stærri jörðum, kirkjujörðum og stærri býlum, sem eiga land til fjalla eða afréttarlanda

Mörg rannsóknarefni eru enn óleyst varðandi seljabúskap. Ekki hefur enn verið ráðið fram úr hvernig greina megir muninn á selbyggingum og byggingum þar sem búið var allt árið og er það eitt af mikilvægari verkefnum íslenskrar fornleifafræði. Sömuleiðis er lítið sem ekkert vitað um mismunandi tegundir af seljabúskap.

Engjar og áveitur

Fram á þessa öld var stór hluti heyafla hvernar jarðar fenginn á engjum. Af örnefnaskrár sést að menn hafa oft leitað langt eftir örlitlum heytuggureytingi og móar hafa verið slegnir þar sem nú sprettur lítið sem ekkert gras. Bestu engjarnar voru flæðiengjar þar sem vatn flæddi yfir öðru hvoru. Þar sem flæðiengjar voru ekki frá náttúrunnar hendi var vatni víða veitt á móa og mýrar. Algengt var að veita bæjarlækjum á svæði utan við tún og gætu á nokkrum stöðum enn sést merki um stíflur og veituskurði sem byggðir voru í þessum tilgangi. 29 áveitur eru nefndar í hreppnum og því má ætla að framræsla hafi verið stunduð að einhverju marki. Flestir veitugarðar eru byggðir í votlendi og sökka því fljótt og hverfa ef þeim er ekki haldið við. Einstaka áveituskurðir og stíflugarðar teljast kannski ekki merkileg mannvirki, en þau eru þó minjar um tegund af jarðrækt sem fæstir af yngri kynslóðinni hafa hugmynd um eða skynbragð á, og er því nauðsynlegt að koma í veg fyrir að öll veitumannvirki hverfi.

Minjar um samkomur og þinghald

Þingstaðir voru 5 skráðir á héraðinu og einn leikvöllur. Einnig eitt tjaldstæði.

Kuml og kirkjugarðar

Engin kuml eru þekkt á skráningarsvæðinu. Oft eru fornmannahaugar náttúrumyndanir, en á öðrum stöðum gæti hafa geymst þekking um mannabeinafundi eða gripa. Skráðir legstaðir eru 14. Er þar þá m.a. átt við beinta fornmannahauga líkt og Hervararhaug, haug Hróars Tunguodda og Hildishaug. Einnig eru munnmæli um að einstaklingar hafi látist úti á víðavangi og nefnast þeir staðir þá legstaðir. Greftrað hefur verið í kirkjugörðum þar sem voru sóknarkirkjur og útkirkjur og jafnvel einnig við bænhús, en kirkjur og bænhús voru miklu algengari á miðöldum en seinna varð. Athyglisvert er að 12 kirkjur eru skráðar í hreppnum. Eru þetta þá ýmist eiginlega kirkjubyggingar, rústir af meintum kirkjum eða munnmæli. Engin hálfkirkja er nefnd í skráningunni en hins vegar 3 bænhús.

Samgönguminjar

Brýr eru skráðar 10 og vöð 25. Skráðar leiðir voru 104. Bæði liggja þær innan héraðsins og einnig um skörð upp úr firðinum yfir í nágrannabyggðir. Má telja ljóst að sá fjöldi leiða sem skráður er innan jarða gefi ekki raunsæja mynd, því margar þeirra hafa sennilega legið milli jarða þó þess sé ekki getið í heimildum og því munu hlutföllin sennilega breytast þó nokkuð við aðalskráningu.

4. Verndun og kynning minja á skráningarsvæðinu

Eins og þegar hefur verið minnst á, þá eru líkur á að meirihluti fornleifa innan túna á skráningarsvæðinu hafi verið eyðilagður á 20. öld og að nú sjáist aðeins brot þeirra rústa sem áður voru til, helst inn til dala þar sem lítið hefur verið búið á 20. öldinni. Skilvirk minjavernd verður að byggja á vettvangsathugunum en benda má á nokkur atriði sem vert er að hafa í huga við áætlanagerð og skipulag byggðar.

Flestar fornleifarnar er að finna á gömlum bæjarstæðum sem oftast en ekki er enn búið á. Mikilvægt er að reynt verði að takmarka framkvæmdir á slíkum stöðum og fylgjast vel með því raski sem nauðsynlegt er.

Dregið hefur úr framkvæmdum í landbúnaði á undanförunum árum og stafar því þeim tóftum sem enn eru sýnilegar ekki jafnmikil hættu og áður af nýbyggingum, framræslu og túnasléttun. Mikill hluti slíkra tófta eru stekkir, beitarhús, eyðikot og sel og hafa margar þeirra kynningargildi. Brýnt er að komið verði í veg fyrir frekari eyðileggingu slíkra minja. Auk vegagerðar og línulagna stafar fornleifum nú helst hættu af skógrækt og aukinni sumarbústaðabyggð auk þess sem nýbyggingar og framkvæmdir ógna fornleifum. Aukin skógrækt er vaxandi áhyggjuefni fyrir minjavernd á Íslandi og brýnt er að fundnar verða leiðir til að koma í veg fyrir að fornleifar spillist af völdum skógræktar.

Skógur eyðileggur hinsvegar fornleifar ekki á sama hátt og skurðgröfur. Rætur trjáa sprengja vegghleðslur og afmynda rústir þannig að erfitt verður að átta sig á þeim á yfirborði eða kanna þær með uppgrefti. Það er þó ekkert sem segir að hagsmunir skógræktar og minjavörslu geti ekki farið saman. Fornleifar þekja aðeins brotabrot af heildarflatamáli mögulegs skógræktarlands og ætti að vera auðvelt að sneiða hjá þeim. Slíkt krefst þess aðeins að fornleifastaðir séu þekktir og að skógurinn sé hirtur þannig að hann sái sér ekki sjálfur í tóftir á auðum svæðum.

Byggingar sumarbústaða geta valdið miklu alvarlegri spjöllum á fornleifum ef ekki er farið að með gát. Þar gildir hinsvegar það sama og með skógrækt. Ef fornleifastaðir eru þekktir á að vera auðvelt að sneiða hjá þeim. Augljóst er að með lágmarkskynningu og viðhaldi geta fornleifastaðir aukið útivistargildi sumarbústaðalanda og því réttara að líta svo á að fornleifar auki verðmæti þeirra, frekar en að þær standi í vegi fyrir framkvæmdum.

Ekki verður tekið tillit til fornleifa á skógræktarsvæðum, sumarbústaðalöndum eða þar sem aðrar framkvæmdir eiga sér stað nema fornleifastaðir hafi verið rannsakaðir á vettvangi og staðsetning þeirra færð inn á kort. Það er brýnt að gerðar séu vettvangsathuganir á fornleifum á svæðinu.

Athyglisverðir minjastaðir eru á skráningasvæðinu og ljóst að miklu fleiri munu koma fram í dagsljósið við vettvangsathugun. Gera má ráð fyrir að mikið af stöðum sé í hættu og því brýnt að skrá fornleifar á vettvangi svo hægt sé að gera yfirlit um þá.

Má strax sjá nokkurn fjölda staða á svæðinu sem hægt væri að nýta til kynningar, til að efla útivist og ferðaþjónustu, ekki síður en til að stunda rannsóknir. Þetta á við um öll svæði, sem skipulögð eru til útivistar og sjálfsagt er að reyna að nýta þær auðlindir sem fyrir eru og fornleifastaðir geta verið afar upplýsandi fyrir ferðamenn, jafnt innlenda sem útlenda. Svæðið á sér langa og viðburðaríka sögu eins og fram hefur komið, um það vitnar fjöldi ritaðar heimildir, allt frá miðöldum. Nú þegar hafa minjar á Kirkjubæjarklaustri verið rannsakaðar eins og fyrr hefur komið fram, auk þess sem athyglin hefur beint að Núpstað. Byggðirnar í Fljótshverfi og Landbroti bera nálægð jökulsins og eldstöðva glögg merki, ekki síst má víða sjá menjar gossins mikla árið 1783. Slíkt ber að hafa í huga þegar beina á athyglinni að gömlum minjum. Til þess að nýta sögu svæðisins og styrkja miðlun hennar, þarf ekki annað en að skrá minjar á vettvangi, merkja þá, svo fólk viti hvert eigi að fara, og gera upplýsingar um hlutverk og gildi minjanna aðgengilegt á einn eða annan hátt, t.d. með prentuðum bæklingum eða skiltum á staðnum. Við aðalskráningu væri auðvelt að tengja saman útivist og kynningu á fornleifum og menningarsögu þessa svæðis.

5. Heimildaskrá

Bjarni Fr. Einarsson: *Kirkjubær; "Klaustur og umhverfisaðstæður: prufuholugróftur við gamla bæjar- og klausturstæði Kirkjubæjar."* Fornleifafræðistofan, Rvk, 2001.

Bergur Jónsson: „Kirkjubæjarklaustur.” *Frásögur um fornaldarleifar 1818-1823*. Fyrri hluti. Sveinbjörn Rafnsson bjó til prentunar. Rvk, 1983.

Brynjólfur Jónsson: „Rannsóknir í Skaftafellssýslu sumarið 1893.” *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1894*. Rvk, 1894. Bls.16- 20.

Brynjólfur Jónsson: „Rannsókn í Vestur-Skaftafellssýslu sumarið 1909.” *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1909*. Rvk, 1910. Bls. 3-23.

Brynjólfur Jónsson: „Ýmsar greinar.” *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1910*. Rvk, 1911. 28-47.

DI: Diplomatarium Islandicum eða Íslenzkt fornbréfasafn I-XVI. 1857-1972.
Kaupmannahöfn/Reykjavík.

Elín Ósk Hreiðarsdóttir, Birna Lárusdóttir: *Fornleifaskráning á Núpstað í Vestur-Skaftafellssýslu*. Fornleifastofnun Íslands, Rvk, 2003.

FF: *Frásögur um fornaldarleifar 1818-1823*. Fyrri hluti. Sveinbjörn Rafnsson bjó til prentunar. Rvk, 1983.

Fornleifaskrá: *Fornleifaskrá. Skrá um friðlýstar fornleifar*. Ágúst Ólafur Georgsson tók saman. Fornleifanefnd – Þjóðminjasafn Íslands. 1990.

Gísli Gestsson: „Gamla bænahúsið á Núpstað.” *Árbók hins íslenska fornleifafélags*. Rvk, 1961. Bls. 61-84.

Gísli Gestsson: „Gömul hús á Núpstað.” *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1969*. Rvk, 1970. Bls. 15-44.

ÍF I: „Landnáma” *Íslenzk fornrit I*. Rvk, 1958.

ÍF XII: „Brennu-Njáls saga” *Íslenzk fornrit XII*, 1954.

JJ: Johnsen, J: *Jarðatal á Íslandi*. Kaupmannahöfn, 1847.

Jón Jónsson: „Kálfafell”. *Frásögur um fornaldarleifar 1818-1823*. Fyrri hluti. Sveinbjörn Rafnsson bjó til prentunar. Rvk, 1983.

JÁM VI: Árni Magnússon og Páll Vídalín. *Jarðabók Fylgiskjöl.. XIII..* Rvk, 1990.

Jón Þorkelsson: „Glúmshaugur.” *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1911.* Rvk, 1911. Bls. 60-62.

KK: Kålund, Kristian: *Íslenzkir sögustaðir. Austfirðingafjórðungur IV.* Rvk, 1986.

Kristján Mímisson og Bjarni Fr. Einarsson: *Rannsókn á rústum nunnuklaustursins á Kirkjubæ: skýrsla I-II.* Fornleifafræðistofan, Rvk, 2002-2003.

Kristján Mímisson, Bjarni Fr. Einarsson og Sandra Sif Einarsdóttir: *Rannsókn á rústum nunnuklaustursins á Kirkjubæ: skýrsla III-IV.* Fornleifafræðistofan, Rvk, 2004-2005.
strönd 1881.” *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1882.* Rvk, 1882. Bls. 60-105.

SB: *Sunnlenskar byggðir VI, Skaftárþing*, samið vegna 70 ára afmælis Búnaðarsamband Suðurlands. Búnaðarsamband Suðurlands. 1985.

SS: *Skaftafellssýsla. Sýslu og sóknarlýsingar 1839-1873.* Rvk, 1997.

Sturlunga I-II. Ritstjóri Örnólfur Thorsson. Rvk, 1988.

Túnakort Hörglandshrepps.. Þjóðskjalasafn Íslands.

Túnakort Kirkjubæjarhrepps. Þjóðskjalasafn Íslands.

Ö-Arnardrangur: Örnefnaskrá Arnardrangs. Sigurður Sveinsson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Arnardrangur: Örnefnaskrá Arnardrangs Athugasemdir og viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Austurafréttur: Örnefnaskrá Austurafrétts Athugasemdir. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Ásgarður: Örnefnaskrá Ásgarðs. Valdimar Auðunssonur skráði og Guðlaugur Jónsson var heimildarmaður með örnefni í Kársstöðum.

Ö-Ásgarður: Örnefnaskrá Ásgarðs Athugasemdir og viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði eftir Valdimar Auðunssyni. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Ásgarður: Örnefnaskrá Ásgarðs Athugasemdir og viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði eftir Jóni Jónssyni. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Á: Örnefnaskrá Á. Eftirmáli. Örnefnaskrá yfirfarinn fyrir Á á Síðu með Jóhönnu Eyjólfsdóttir. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Ásgarður: Örnefnaskrá Ásgarðs Athugasemd. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Ásgarður: Örnefnaskrá Ásgarðs. Athugasemdir og viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði eftir Jóni Jónssyni 1993. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Blesahraun: Örnefnaskrá Blesahraun (Efrimörk). Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Blómsturvellir í Fljótshverfi: Örnefnaskrá Blómsturvalla í Fljótshverfi. Þórður Tómasson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Brattland: Örnefnaskrá Brattland. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Brattland: Örnefnaskrá Brattland Athugasemdir og viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Breiðabólstaður: Örnefnaskrá Breiðabólstaðar. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Brunasandur: Örnefnaskrá Brunasands: Hrúni, Orustustaðir, Hraunból, Sléttaból. Ari Gíslason skráði. Skrásetjari óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Dalshöfði: Örnefnaskrá Dalshöfða. Ari Gíslason skráði eftir Páli Þorvarðarsyni og Þórður Tómasson yfirfór hana svo með Páll Þorvarðarsyni. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Dalshöfði: Örnefnaskrá Dalshöfða. Athugasemdir og viðbætur. Þórhallur Vilmundarson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Efrivík: Örnefnaskrá Efrivíkur . Þórarinn Helgason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Efri-vík: Örnefnaskrá Efri-víkur Athugasemdir og viðbætur . Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Efrivík: Örnefnaskrá Efrivíkur Athugasemdir . Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Eintúnaháls: Örnefnaskrá Eintúnaháls. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Eystri-Dalbær: Örnefnaskrá Eystri-Dalbæjar. Þórarinn Helgason skráði.

Ö-Eystri-Dalbær: Örnefnaskrá Eystri-Dalbæjar Athugasemdir og viðbætur. Skrásetjari óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Eystra-Hraun: Örnefnaskrá Eystra-Hrauns. Sigurður Sveinsson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Eystra-Hraun: Örnefnaskrá Eystra-Hrauns Athugasemdir og viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Fagurhlíð: Örnefnaskrá Fagurhlíðar . Þórarinn Helgason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Fagurhlíð: Örnefnaskrá Fagurhlíðar Athugasemdir og viðbætur . Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Foss: Örnefnaskrá Foss. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Foss: Örnefnaskrá Foss. Eftirmáli. Þórður Tómasson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Fossar: Örnefnaskrá Fossa. Sigurður Sveinsson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Geirland: Örnefnaskrá Geirlands. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Geirland: Örnefnaskrá Geirlands. Þ.V. skráði. Eiríkur Skúlason með athugasemdir. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hátún: Örnefnaskrá Hátúns. Þórarinn Helgason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hátún: Örnefnaskrá Hátúns. Athugasemdir og viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hátún: Örnefnaskrá Hátúns. Athugasemdir. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hátún: Örnefnaskrá Hátúns. Viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Heiðarsel: Örnefnaskrá Heiðarsels. Árni Jónsson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Heiði: Örnefnaskrá Heiðar. Skrásetjari óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Heiði: Örnefnaskrá Heiðar. Eftirmáli. Þ.T. Skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Holt á Síðu: Örnefnaskrá Holts á Síðu. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Holt: Örnefnaskrá Holts. Athugasemdir og viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hólmur: Örnefnaskrá Hólms. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hólmur: Örnefnaskrá Hólms Athugasemdir og viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hraunbær: Örnefnaskrá Hraunbæja –sameignarland- . Sigurður Sveinsson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hraunkot: Örnefnaskrá Hraunkots. Þórarinn Helgason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hunkubakkar: Örnefnaskrá Hunkubakka. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hvoll: Örnefnaskrá Hvolls. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hvoll: Örnefnaskrá Hvolls Eftirmáli. Þórður Tómasson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hæðargarður: Örnefnaskrá Hæðargarðs. Guðrún Oddsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hæðargarður: Örnefnaskrá Hæðargarðs Athugasemd. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hæðargarður: Örnefnaskrá Hæðargarðs Viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hörgsdalur: Örnefnaskrá Hörgsdals. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hörgslandsþorp: Örnefnaskrá Hörgslandsþorps: Hörglandskot, Hörgsland I og II, Múlakot. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Hörgslandsþorp: Örnefnaskrá Hörgslandsþorps Eftirmáli. Þórður Tómasson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Kálfafell: Örnefnaskrá Kálfafell. Ari Gíslason skráði, Þórður Tómasson fór yfir skrána með Erlingi og Geirlaugu í marz 1966 til leðréttingar og staðfestingar. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Kálfafellskot: Örnefnaskrá Kálfafellskots. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Kálfafellskot í Fljótshverfi: Örnefnaskrá Kálfafellskots í Fljótshverfi Eftirmáli. Þórður Tómasson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Kálfafellskot: Örnefnaskrá Kálfafellskots Athugasemdir og viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Keldunúpur: Örnefnaskrá Keldunúps. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Keldunúpur: Örnefnaskrá Keldunúps. Eftirmáli. Þórður Tómasson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Kirkjubæjarklaustur: Örnefnaskrá Kirkjubæjarklausturs. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Kirkjubæjarklaustur: Örnefnaskrá Kirkjubæjarklausturs. Athugasemdir og viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Maríubakki: Örnefnaskrá Maríubakka. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Maríubakki: Örnefnaskrá Maríubakka Eftirmáli. Þórður Tómasson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Miðafréttur: Örnefnaskrá Miðafréttis. Skrásetjari óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Mörtunga: Örnefnaskrá Mörtungu. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Neðrimörk: Örnefnaskrá Neðrimörk (Mörk). Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Núpar: Örnefnaskrá Núpar. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Núpar: Örnefnaskrá Núpar Eftirmáli. Þórður Tómasson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Núpsstaður: Örnefnaskrá Núpsstaðar Eftirmáli. Þórður Tómasson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Núpsstaður: Örnefnaskrá Núpsstaðar Athugasemdir og viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Núpsstaður: Örnefnaskrá Núpsstaðar. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Nýibær: Örnefnaskrá Nýjabæ. Þórður Tómasson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Nýibær: Örnefnaskrá Nýjabæ. Athugasemd. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Nýibær: Örnefnaskrá Nýjabæ. Athugasemdir og viðbætur. Guðrún Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Prestbakki: Örnefnaskrá Prestbakka. Björn Magnússon skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Prestbakki og Prestbakkakot: Örnefnaskrá Prestbakka og Prestbakkakots. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Rauðaberg: Örnefnaskrá Rauðabergs Eftirmáli. Þórður Tómasson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Rauðaberg: Örnefnaskrá Rauðabergs. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Seglbúðir: Örnefnaskrá Seglbúða. Ari Gíslason skráði.

Ö-Seglbúðir: Örnefnaskrá Seglbúða Athugasemdir og viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Seljaland: Örnefnaskrá Seljalands. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Seljaland: Örnefnaskrá Seljalands Eftirmáli. Þórður Tómasson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Síðumannafréttur: Örnefnaskrá Síðumannafréttis. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Síðumannafréttur: Örnefnaskrá Síðumannafréttis Austurafréttur. Þórður Tómasson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Síðumannafréttur (Landbrotsafréttur og Miðaðfréttur). Örnefnaskrá Síðumannafréttis (Landbrotsafréttur og Miðaðfréttur). Skrásetjari óþekktur. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Síðumannafréttur (Landbrotsafréttur og Miðaðfréttur). Örnefnaskrá Síðumannafréttis (Landbrotsafréttur og Miðaðfréttur). Þórður Tómasson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Skaftárdalur: Örnefnaskrá Skaftárdals. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Skaftárdalur: Örnefnaskrá Skaftárdals Eftirmáli. Örnefnaskrá Skaftárdals yfirfarinn af Kristjáni Pálssyni bónda í Skaftárdal. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Á: Örnefnaskrá Á. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Skál: Örnefnaskrá Skálar. Guðrún Jónsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Sólheimar: Örnefnaskrá Sólheima. Þórarinn Helgason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Sólheimar: Örnefnaskrá Sólheima. Athugasemdir og viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Syðrivík: Örnefnaskrá Syðrivíkur. Þórarinn Helgason skráði.

Ö-Syðrivík: Örnefnaskrá Syðrivíkur Athugasemdir og viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Teygingalækur: Örnefnaskrá Teygingalæks. Handrit Ólafs Jónssonar á Teygingalæk, skráð að beiðni Þórðar Tómassonar í ágúst 1966. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Viðbætir við Vesturafrétt: Örnefnaskrá Vesturafréttis Viðbætir. Kristinn Siggeirsson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Ytri-Dalbær: Örnefnaskrá Dalsbæ. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Ytri-Dalbær: Örnefnaskrá Dalsbæ Eftirmáli. Yfirfarinn með Steinþóri Jóhannessyni Kirkjubæjarklaustri. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Ytri-Dalbær: Örnefnaskrá Dalsbæ Athugasemdir og viðbætur. Guðrún Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Ytra-Hraun: Örnefnaskrá Ytra-Hrauns. Sigurður Sveinsson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Ytra-Hraun: Örnefnaskrá Ytra-Hrauns Athugasemdir og viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Ytri- og Eystri-Tunga: Örnefnaskrá Ytri- og Eystri-Tungu. Guðrún Oddsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Ytri- og Eystri-Tunga: Örnefnaskrá Ytri- og Eystri-Tungu Athugasemdir og viðbætur. Guðrún S. Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Þverá: Örnefnaskrá Þverá. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Þverá: Örnefnaskrá Þverá Athugasemdir og viðbætur. Guðrún Magnúsdóttir skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Þverá: Örnefnaskrá Þverá Eftirmáli. Þórður Tómasson skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Þykkvibær I: Örnefnaskrá Þykkvabæjar I. Þórarinn Helgason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Þykkvibær II: Örnefnaskrá Þykkvabæjar II. Þórarinn Helgason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Þykkvibær III: Örnefnaskrá Þykkvabæjar III. Þórarinn Helgason skráði. Örnefnastofnun Íslands.